

För mig var det möjligt att ta pension från och med 2020. I slutet av detta år är det hundra år sedan **farfars farfar** slutade sina dagar. På tredjedag jul 1920 avled "pensionären" **Olof Göransson** vid en ålder av 94 år. För mig är det okänt om han fick något monetärt utbyte av att det från första januari 1914 infördes en lag om allmän pensionsförsäkring. Denna berättelse ska handla om hur han, hans son och sonson ordnade med "pension" innan möjligheten fanns för alla.

Först hämtas lite information om **Olof, Anders** och **Erik** med Nils Sundkvist bok "*Boplatser och människor i sörbyarna i Rätans socken*" som källa. Olofs blivande fru Ingeborg blev genom lottdragning ägare till torpet Berget i Klaxåsen. Olof från Nylanne i Böle, men med alla sina anor på svärdssidan från Bryngelhögen, blev hennes man i juni 1848. Nils skriver: "*Olof Göransson blev nog en rätt färgstark torpare.*" Det har berättats om hans med dagens mått mätt oortodoxa sätt att bota tandvärk. Metoden involverade en gran var i det borrades hål. En stor mängd hål i en gran kanske magiskt motverkade hål i tänder men skadade sonen Anders när den senare avverkades. En av Olofs ytterligare talanger kom då till användning: "*Men som det var han som kunde konsten att 'stämna blod' förmodar man att blodflödet inte blev så stort.*" Handelsman verkar inte vara något han titulerats trots att: "*Byborna fick sig då en härlig promenad när de skulle handla där uppe*". Olof förekommer även i en annan av mina berättelser och då i sin roll som mångårig smittkoppsvaccinatör. Knappen "Läkarna" på www.anhalten.se leder dit. Den åldrande talangen låter sonen Anders överta torpet 1880. Anders blir tjugo år senare brukare på den då bolagsägda gården med flera namn, Västgården, Svens och det jag vill kalla den Ante-Ors. Anders (Ante-Orsa) köper gården 1922, farfar och hans bror Sven övertar den enligt Nils ett år senare. Tillsammans bedriver de jordbruk till 1943 när farfar Erik fortsätter som ensam ägare.

Innan möjligheten till "pension" kunde jordägare säkra fortsatt utkomst och trygghet när en fastighet överläts inom familjen eller såldes externt. Sytning är ett tidigt uttryck för att säkerställa, för någon tid eller till livets slut, bostad, naturprodukter och tjänster. Sytning har sitt ursprung, och med fler än en betydelse, i verbet syta. Svenska Akademiens ordbok anger att sytning, i den betydelse som denna berättelse avhandlar, förekommer i en Ångermanländsk dombok redan under tidigt 1600-tal. Axel Grinde anger i sin bok "*Folket i Lillstugan. Rätan*" att sytning "*förekommer i Rätan senast på 1600-talet.*" I en förklarande text fortsätter han: "*... därefter benämnes förmånerna som födoråd, eller i några fall som undantag.*" Andra källor bekräftar att uttrycket födoråd är mer använt än undantag i Jämtland. Var du inte jordägare och inte längre hade förmågan till egen försörjning återstod inte sällan en ålderdom som hjon på socknens bekostnad. Ett öde som förtjänar en egen berättelse.

Axel Grinde anger att det fanns två alternativ vad gäller innehållet i födorådskontrakten. Axel skriver: "*Kontrakten kan dels fastslå att överlåtaren skall vara i åbons bröd – han skall alltså 'spisa vid samma bord' som köparen – men det kan också stadgas att säljare skall vara 'i ensamt bröd'. Han skall med andra ord ordna sin matlagning själv och sitta vid eget bord. I det första alternativet kan kontraktet, förutom föda vid åbons bord, omfatta husrum, ved och värme, skjuts till kyrkan och andra nödiga ärenden. Ibland ingår även en liten slant – kanske till tobak. Ofta ville folket i 'lillstugan' också ha något för sig själv – några stop mjölk varje vecka, några skålpund smör, ost och messmör, en tunna korn och ett lamm till slakt varje höst. Det kan vi väl förstå och även unna dem. I det andra alternativet 'där de sitta för sig själva' förhöjdes födorådet avsevärt. Kanske fick de en bit åker till utsäde av korn, potatis och rötter, plus husrum, ved och värme, skötsel och omvårdnad som i första alternativet.*"

Födorådskontrakten i denna berättelse inlämnades och protokollfördes i Bergs tingslags i samband med lagtima ting. Allt för att kontrakten skulle nå laga kraft och lagfart erhållas. Bergs tingslag bestående av socknarna Berg, Klövsjö, Rätan och Åsarne ingick fram till 1812 i Jämtlands domsaga. Från 1812 till 1879 tillhörde socknarna Södra Jämtlands domsaga och från 1879 Härjedalens domsaga där även Svegs och Hede tingslag ingick.

Den 12 februari 1880 upprättades och bevitnades i två exemplar ett födorådskontrakt där Olof Göransson och hans hustru Ingeborg Andersdotter anges som födorådstagare och Anders Olofsson som födorådsgivare. Innehållet i kontraktet nedan är en avskrift av originalhandlingen gjord av Axel Grinde och publicerad i hans bok "Folket i Lillstugan. Rätan".

"Då undertecknad med min hustrus bifall försålt mitt i Klaxåsen egande torp, enligt denna dag upprättadt afhandling förbehåller jag mig följande årliga födorådsförmåner, för min och min hustrus återstående lefnadsdagar nemligen: 18 kubikfot väl ansad korn, sådan i stället årets skörd blifver, 6 kubikfot så kallad brödsäd, 280 skålp. god rågsikt, god åkerjord för utsäde af 3 kubikfot potatis. Fröet bekostas av föderådstagaren, men däremot gödsel, skötsel och nedsättning samt inbärgning af föderådsgivaren. Tio skålp. smör, tio skålp. ost, fyratio skålp. messmör, en kubf. salt, ett par mans och ett par qvins skodon, äfvensom nödiga gångkläder, föda och skötsel av ett kokreatur, tvenne små fäkreatur, af hvilka två sistnämnda, aveln skola vårdas tills derpå infallande höst, samt 40 skålp. godt åkerhö. Skjuts till och ifrån kyrkan, äfvensom för helsans vårdande nödiga resor. Till husrum undantages hela den nuvarande den nya byggningen vest på gården, öfriga nödiga rum såsom i källare och bryggstuga.

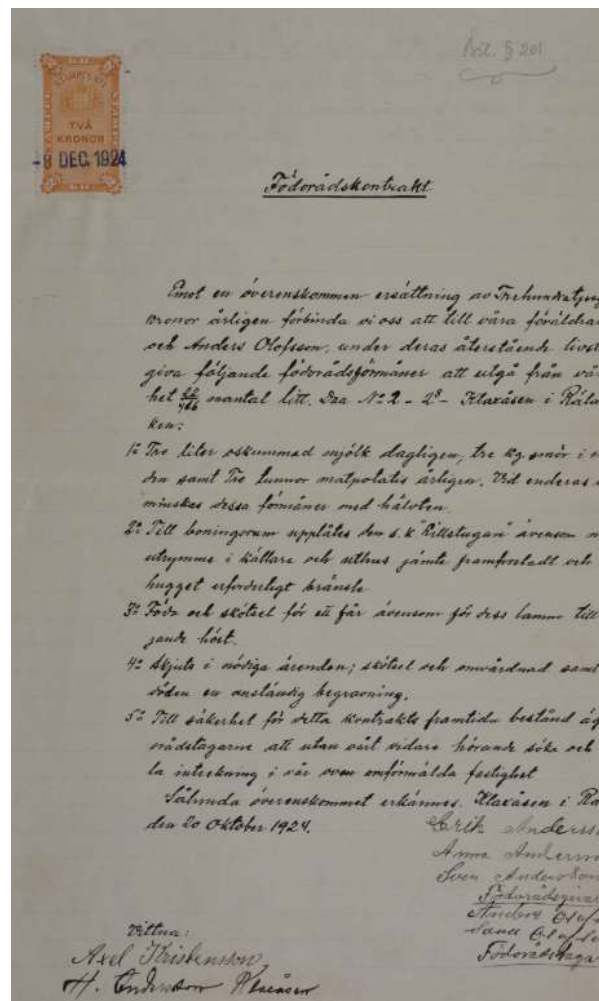
Dessutom på ålderdomen en god omvårdnad tills våras bægges död och därefter en anständig begrafning.

Förutom de föreskrifne villkoren, förbehåller jag att åboen skall lemna min sjukliga och oförmögna doter Katarina en god skötsel hvilken skall bestå deri, att hon skola hafva kläder och föda intill sin dödsdag samt därefter en anständig begrafning."

Den 20 oktober 1924 överenskoms, upprättas och bevitnas ett födorådskontrakt där Anders Olofsson och hustrun Sara Olofsson anges som födorådstagare och Erik Andersson, Anna Andersson och Sven Andersson som födorådsgivare. Innehållet i kontraktet nedan är en avskrift av originalhandlingen gjord av Axel Grinde och publicerat i hans bok "Folket i Lillstugan. Rätan".

"Emot en överkommen ersättning av Trehundratjufem kronor årligen förbinda vi oss att till våra föräldrar Sara och Anders Olofsson, under deras återstående livstid utgiva följande födorådsförmåner att utgå från vår fastighet 22/416 mantal litt. Daa 2-2-8 Klaxåsen Rätans socken.

- 1/. Tre liter oskummad mjölk dagligen, Tre kg. smör i månaden samt Tre tunnor matpotatis årligen. Vid enderas död minskas dessa förmåner med hälften.
- 2/. Till boningsrum upplåtes den s.k. 'Lillstugan' ävensom nödigt utrymme i källare och uthus jämte framforslat och upphugget erforderligt bränsle.
- 3/. Föda och skötsel för ett får ävensom för dess lamm till påföljande höst.

- 4/. *Skjuts i nödiga ärenden, skötsel och omvårdnad samt efter döden en anständig begravning.*
5/. *Till säkerhet för detta kontrakts framtida bestånd äga födorådstagarna att utan vårt vidare hörande söka och erhålla in-teckning i vår ovan förmälda fastighet."*

lakttagelser och kommentarer

När Olof och Ingeborg överenskommer om födorådet har han på våren fyllt 54 år och hon 57. Anders firar i augusti sin 25-årsdag efter att sex månader tidigare ha köpt fastigheten av sina föräldrar för 800 kronor. Sju och ett halvt år senare är han gift med Sara. Olof "pensionerar" sig tidigt som torpare. Trettio års arbete med den sysslan fick tydligen räcka. Han fortsätter ännu drygt tio år som smittkoppsvaccinatör och eftersom vedbrand inte ingick bland förmånerna i födorådet misstänker jag att det blev en hel del vedhantering. Affärsrörelsen, som drevs i den nybyggnation som var bostaden enligt kontraktet, torde rimligen även den ha tagit tid i anspråk. Jag har inte lyckats ta reda på under vilka år han bedrev handel. Sist men inte minst torde omsorgen om dottern med funktionshinder engagerat båda föräldrarna. Katarina avlider sex år efter kontraktets påtecknande knappt 25 år gammal.

Kontant ersättning verkar Olof och Ingeborg ha klarat sig utan. Försäljningen av torpet inbringade ju kontanter i någon omfattning och så gjorde rimligen även handelsverksamheten och vaccinationerna. För brödbak torde de årligen ha fått betala något för malning av sammanlagt 680 liter säd. Eventuellt så finns det en bygemensam kvarn som de fortsatt har rätt att använda. Den rätt magra ransonen av mejeriprodukter kanske uppvägdes av egen produktion med råvara från kon och kanske en get. Som stadsunge kan jag inte bedöma hur länge 17 kg hö stillar kreaturen när de inte längre kommer åt att beta. Kanske lånade Olof en häst några gånger under vintern och körde hem myrhö från något starrgolv som han anlagt tidigare år och nu underhåller. Drygt 28 kilogram salt per år skvallrar om vilken konserveringsmetod som användes i slutet av 1800-talet. Det hade varit spännande att smaka det som kom från brygghuset och förvarades i jordkällaren. Kontraktet stipulerande ett par nya skor per år indikerar att herrskapet inte hade för avsikt att endast sitta på verandan och betrakta livets gång.

När Anders och Sara överenskommer om sitt födoråd har han i augusti fyllt 69 år och hon blivit 61 i januari. Anders "pensionerar" sig med andra ord betydligt senare än sin far. Femton års skillnad i "pensionsålder" mellan far och son betyder nog inte att Olof var mindre aktiv. Att Anders höll ut längre kan ha sin förklaring i att han hade en betydligt större gård att styra över. Det kanske var så enkelt att han behövdes i arbetet. De tre födorådsgivande barnen var vid kontraktsskrivandet:

- Anna 36 år, gift sedan 18 år, fött sex barn varav fem var i livet och inte bosatt på fastigheten.
- Farfar Erik 24 år, gift sedan 16 månader, tvåbarnsfar och bosatt på fastigheten.
- Sven 29 år, obunden, barnlös och bosatt på fastigheten.

Varför var Anna födorådsgivare om hon inte till någon del var lagfaren ägare till fastigheten? Nils Sundkvist skriver i sin bok *"Boplatser och människor i sörbyarna i Rätan"* att farfar och Sven övertog gården 1923 men nämner där inte systemen Anna. Det motsägelsefulla förhållandet och min fundering över bakgrunden till den ömsesidiga regleringen av Anders och Saras "pensionering" gör att jag behöver studera fler överlåtelsehandlingar.

Enligt professorn i ekonomisk historia vid Stockholms universitet Rodney Edvinssons prisomräknare motsvaras 325 kronor år 1924 av 9 400 kronor år 2020. Räckte det kontantbeloppet till för Anders och Sara när ost och messmör inte fanns bland naturaförmånerna? Vad kostade vid tiden ett par skor av god kvalitet? Anders med hustru behövde fyra gånger så mycket smör som hans föräldrar. Vad kan förklaringen vara till detta ökade behov av fett från en generation till en annan? Jag gissar att det fanns en separator att tillgå. Användes den när den dagliga ransonen av oskummad mjölk le-

vererades eller var ransonen till hela sin mängd ämnad för måltidsdryck och morgongrötslyx? Mina potatisodlingskunskaper är svaga så jag har svårt att bedöma om sättpotatis eller färdigbärgade pärer är att föredra som förmån. Kvoten av mängderna i de båda kontrakten ger en avkastning på ett till fem. Hemodling med moderna sorter verkar ge en avkastning på ett till åtta. Jag ska inte övertolka mina egna jämförelser för det finns ytterligare omständigheter som jag inte tagit hänsyn till. Jag kan dock konstatera att potatis var en viktig basvara i hushållet oavsett hur mycket som åts av respektive generation. Salt är nu tydligen något man själv köper och vedbacken är nog ingen attraktiv plats för en 70-årig Anders efter år av hårt arbete.

Det är 44 år mellan kontrakten och innehållen likaväl som mina jämförelser leder till fler frågor än svar om "pensionärlivet". Hur mycket samt vad kan och ska läsas mellan raderna i kontrakten? Fanns det självklara förhållanden som inte behövde regleras skriftligen? Vilka erfarenheter från föregående kontrakt ledde fram till att Anders och Saras födoråd skulle halveras vid den enes frånfälle? Det som ändå återkommer är att födorådstagarna oavsett generation vill hålla egna små kreatur. Omvårdnad, skötsel, skjuts för hälsans skull och för besök till den plats där man ville få en anständig begravning är gemensamma och upplevs som viktiga förmåner. Dessa förmåner verkar även vara allmänt förekommande i andra födorådskontrakt och kan tydligen inte lämnas att vara underförstådda. Hur som hoppas jag att de kortfattade och högst tolkningsbara avtalen respekterades av parterna och att eventuella trätomål inte förmörkade tillvaron för någon.

Kyrkskjuts verkar inte uttalat vara lika viktigt för Anders och Sara som för Olof och Ingeborg. Kan det vara så att den sociala samvaron på kyrkbacken och de världsliga nyheterna som förmedlades från predikstolen var det som inte fick missas. Skyldigheten att närvara vid högmässan varje söndag avskaffades genom en reform av grundlagen som genomfördes från 1809 till 1810. Kyrkoplikten i sina två olika former med sina besynnerliga bestraffningar utdömda av den världsliga rätten avskaffades våren 1855. Kyrkan uppehöll ändå denna plikt som en religiös sed fram till sekelskiftet 1900. Kyrkan hade med andra ord fortfarande ett inte oväsentligt inflytande över personerna nämnda i födorådskontrakten.

År 1913 fattade den svenska riksdagen beslut om att införa en allmän pensionsförsäkring. Denna försäkring var den första socialförsäkringen i världen som i stort sett omfattade en hel befolkning. Följande text är hämtad från Försäkringskassans skrift från 2013 "De första 100 åren – svensk välfärdspolitik mellan historia och framtid."

"Pensionen skulle utgå till den som var oförmögen till arbete p.g.a. invaliditet eller som uppnått 67 års ålder. Försäkringen bestod av två delar:

- 1. En avgiftspension, finansierad med egenavgifter som utgick efter taxerad inkomst. Pensionens storlek var relaterad till värdet av inbetalda avgifter. Grundavgiften för dem som inte hade inkomst var tre kronor om året och maximal avgift var 13 kronor om året. Den årliga avgiftspensionen skulle bli 30 procent av inbetalda pensionsavgifter för män och 24 procent för kvinnor.*
- 2. En skattefinansierad inkomstprövad tilläggspension. Tilläggspensionen hade till syfte att snabbt få bort invalider och åldringar från fattigvården. Maximalt belopp var 150 kronor om året för män och 140 kronor för kvinnor. Som jämförelse kan nämnas att genomsnittslönen för en industriarbetare var ungefär 1 300 kronor om året.*

Både avgiftspensionen och tilläggspensionen var högre för män än för kvinnor. Detta motiverades med att kvinnor hade en genomsnittligt längre livstid jämfört med män. Ett inte orimligt antagande är att särbehandlingen av kvinnor sammanhänger med att den allmänna rösträtten endast omfattade män vid den här tiden.

Det finns mer att utforska! Jag är pensionär och hoppas fortsatt få tid över till det.